

Б Е Р А Н Е

Положај

Беране лежи на Лиму, у доњем делу беранске котлине. Лим тече средином ове котлине, и при излазу из ње усекао се у кречњаке и створио клисуру Тифран. Котлина је била у плиоцену под језером; дно котлине и њене стране дисециране су долинама. По језерским наслагама, на дну котлине, су њиве са пшеницом; долине се, међутим, често наводњавају, и у њима успевају кукуруз и воћке.

Беранска котлина је окружена венцима *Беласице*, *Комова* и *Цмиљевице* чија висина прелази 2000 метара; ове су планине богате пашњацима и шумама. Како је окружена планинама котлина је заклоњена од ветрова, и у њој је зима релативно блага, а лета свежа. Услед тога, што је опкољена планинама, котлина је издвојена од суседних крајева; али ипак поменуте планине не чине веће препреке саобраћају; на њима има доста превоја, преко којих се комуницира са околним областима.

Један од најважнијих путева био је стари зетски пут, који је полазио из околине Скадра, ишао преко плавско-гусињске котлине и долином Лима на Будимље, Бихор, Нови Пазар и Сјеницу.¹ У Средњем Веку, и скоро за све време турске владавине, овим је путем текао, готово, сав промет овог краја; њиме су се кретали каравани из Скадра у Рашку и он је био најкраћа веза између Зете и Старе Рашке. Тек са новим политичким променама и грађењем колског пута преко Трешњевица, пут плавско-гусињске котлине губи, за беранску околину, ону прву важност. С друге стране, преко беранске котлине је најзгоднији прелаз из лимске долине у околину Новог Пазара. Осим овога, беранска је котлина у вези и са долином Ибра, са Пећи, доњим Лимом и са Колашином. За развитак Берана и беранске околине најповољније је то, што је ова котлина на додиру између симорашне и карсне Црне Горе с једне, и плодне долине Лима и осталих крајева источно од Лима, с друге стране. Сви ови услови давали су беранској котлини повољан положај. Природно је, што је она рано била насе-

¹ К. Jireček: Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien. Prag 1916, с. 70,

љена, и што се у њој створио град; стварање града било је условљавано саобраћајним, топографским и економским приликама, а у новије време и политичким потребама. Беране лежи на левој обали Лима, на најнижој речној тераси; само је један мали део вароши на десној обали, такође на тераси, која одговара првој. Овај део вароши, на десној обали Лима, зове се Ареми, а првобитно му је име Просине¹ Ареми су везани мостом за главни део вароши; од њега су удаљени око 400 метара, јер Лим често мења корито, поткопавајући час једну час другу обалу. Изнад Арема је брег Јасиковац где су била турска утврђења.

Постанак и развитак

Беране је новијег постанка. Нема никаквих трагова који би говорили о неком ранијем насељу; у недавној прошлости Лим је текао преко простора, где је сада варош. Око 1850 године, место на којем је Беране звало се Беговски Луг; он је био обрастао шибљем и јовама, и служио за пландовање и напојиште стоке из околних села.

Али је ипак беранска котлина имала свој економски центар и пре оснивања Берана. Беранама је предходила варош другог имена; то је било средњевековно Будимље, које је лежало на десној обали Лима, удаљено свега 3 километра од Берана. Будимље је било средњевековно насеље, природом заштићено; оно је лежало испод купастог и стеновитог брега Градца, који је само с једне стране приступачан. Будимље потиче још из римског доба, јер се и данас откопавају темељи кућа и надгробни споменици из те епохе. За време српске средњевековне државе, Будимље је било једно од знатнијих места Старе Рашке; у њему је Св. Сава основао епископију, а једно време у Будимљу је живео и њим управљао Стеван Дечански.²

Са доласком Турака будимски град је пропао, а за време сеоба под патријарсима Чарнојевићем, и особито Шакабеном, Будимље, као и остала околина, остаје готово пусто; само се очувао назив „Шехер“ у подножју Градца.

Нове прилике тражиле су згодније место које би било средиште целе околине. Ново средиште требало је више да одговара савременим економским приликама. Али се, од краја прве половине 18. па до почетка друге половине 19. века, није могло формирати такво насеље, због политичких прилика и етничких промена. Ново становништво, које је силазило са васрјевићских планина и црногорских брда, наишавши на земљиште погодно за земљорадњу и сточарство, одавало се најпре сточарству. То је било њихово дотадашње занимање, стога су се ови досељеници радије настањивали у планинским пределима, где су могли држати стоку. Сем тога овај је крај у 18. и 19. веку био прелазна

¹ Ареми су добили своје име по томе, што су ту становале породице турских чиновника.

² К. Јиречек: Историја Срба књ. I, Београд 1922 г. стр. 82 и 275.

област за брдска и црногорска племена, која су мигрирала према Шумадији. Један део ових исељеника овде се задржао; од њих су се доцније формирала браства, која су живела готово самосталним животом, признајући само формално власт плавско-гусињских ага који су били господари беранске околине. У то време, Ђурђеви Ступови били су једино место, где је народ путем размене трговао, и то поглавито о саборним данима. Тих су дана белопољски трговци, чим би то било слободно, дотеривали еспап и продавали. Ђурђеви Ступови су били дакле нека врста економског центра све до оснивања Берана.

Чести напади брдских православних племена на околна помуслимањена браства у Бихору нагнали су Порту те је 1862. године послала војску, која је покорила немирна браства; ради безбедности тада је постављен гарнизон на левој обали Лима. Турци су најпре подигли касарну, „кршлу“. У непосредној близини кршле и града била је раније кула гусињских ага Шабанагића; она је служила за слуге и војску када су аге с времена на време долазиле да покупе харач и четвртину. Тако је на месту куле постао град који је био приметак данашњих Берана. Кулу Шабанагића спалили су Срби 1853. године када је беранска околина постала саставни део Црне Горе. —

Један од главних узрока да се варош оснује баш на овом месту је тај, што је ту средиште целе околине; сем тога овде су се укрштали два пута: један је ишао долином Лима, у правцу Југ-Север, а други је имао правац од Запада ка Истоку, према Новом Пазару. Турци се, такође, нису смели удаљавати од обала Лима, јер би се приближили брдима, одакле им је сваког дана претила опасност. У почетку Беране је имало чисто војнички карактер. То се види из тога што је Хусеин паша свим силама радио да оснује насеље у близини гарнизона. Позвао је главаре и заповедио им да објаве да свако може добити бесплатно земљиште за подизање кућа. Нису тражени услови какве ће куће да буду; било је потребно основати насеље, па било и од блата.

У почетку је са насељавањем ишло врло тешко. Ни лепи поступци турских власти, ни друге олакшавајуће околности нису могле привући српско сеоско становништво, које се искључиво занимало сточарством, да се настани у близини турског гарнизона, и живи у заједници са Турцима с којима се непрестано крвило. Сем тога, становништво из околине није имало склоности за варош, јер није имало трговачког ни занатског духа. И муслиманско становништво нерадо се досељавало услед личне несигурности, јер је мислило да ће ту бити само привремено насеље.

Најпре су почели правити куће турски чиновници и ислужени војници који су по изласку из војске ту остајали. Од православних Срба из околине, једино је народни главар, капетан и поп Јосиф Михаиловић направио кућу, колико да се не замери турским властима. Мало доцније за турском војском почеле су долазити занатлије из околних вароши; они су најпре долазили привремено, због зараде, али су се многи

стално настањивали и куповали куће од турских чиновника, који су се селили. Пожар у белопољској чаршији 1867. год, уништио је један део ове вароши, те су се неки трговци преселили у Беране; тада је досељен Филип Војновић са браћом.

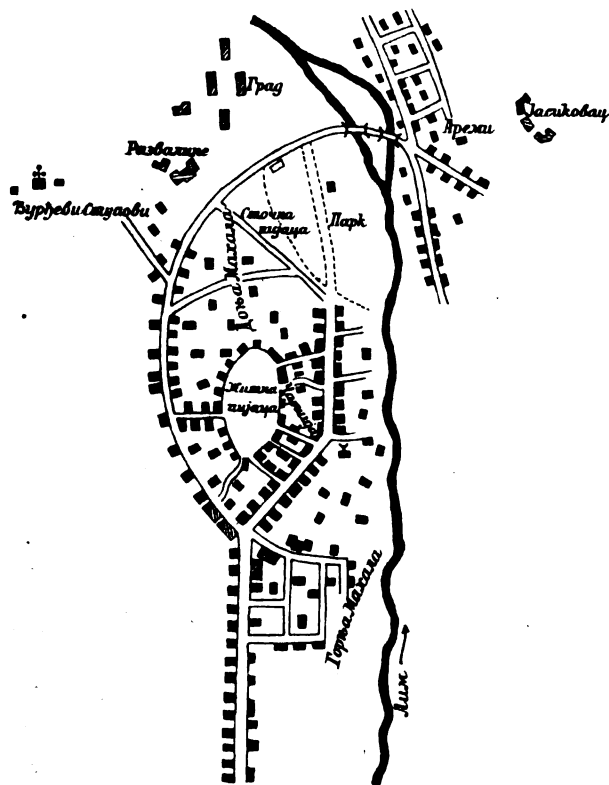
И поред тога што је Беране давало повољне услове за зараду, остало је незнатно насеље све до 1878. године, када је утврђена граница између Турске и Црне Горе.

И ако је тада Беране постало гранично место, ипак је престала бојазан за муслиманско становништво и оно се почело досељавати у већем броју из разних крајева. Управо тада се јављају три струје у досељавању. Прву чине досељеници из црногорских вароши, у којима муслимани нису хтели да остану, пошто је Црна Гора освојила та места, не хотећи да им раја суди. Тада су досељени из Подгорице: Ђечевићи, Подгоричани и Рецовићи; из Никшића: Ациомеровићи, Париповићи, Феризовићи и Никшићи; и из Колашина: Колашинци, Хасићи и Муслијићи. Другу струју чине они који су дошли из околних вароши: из Призрена 9; из Колашина 7; из Бијелог Поља 20; из Пећи 14; из Скадра 4; из плавско-гусињске околине 20; и из Новог Пазара 3 породице. Сем досељеника из поменутих вароши, било је појединачних досељавања и из удаљенијих области као из: Валбона, Јајца, Тоскерије (Ј. Арбаније) и т. д. Ови досељеници из вароши највише су утицали на привредни развитак Берана, јер су доносили какав занат или трговину и одржавали су сталне трговачке везе са варошима из којих су се доселили. Трећа и најинтензивнија струја долазила је из селâ, већином из Бихора и из околине Бијелог Поља. Из околине Берана у почетку су досељена само два муслиманска братства, јер нису могла да опстану међу православним. Ово досељавање сеоског становништва било је из разних узрока. Једни су долазили у службу код појединих чиновника и трговаца, па су по изласку остајали у вароши. Другу много знатнију групу досељеника са села сачињавају кириције; вршећи кирицијски саобраћај између појединих вароши, кириције су упознавале поједине вароши, и настањивале се у њима. Они су отварали радње почињући трговину с оним артиклима с којима су киријали, и који су били изобилно заступљени у крају одакле су досељени. Готово сви досељеници из Бихора најпре су продавали воће, а из Корита и Пештери сточне производе. Има кириција који се баве кирицијањем и после настањивања у вароши.

Осим досељавања из чисто економских разлога било је досељавања и из других узрока, особито код православних Срба; они су се досељавали услед притиска и крвне освете. Али главну масу досељеника чинио је муслимански свет; истина, међу досељеницима било је и православних, али, као што се види, они нису из околних селâ, него из вароши где су били развијени занати, и где су православни већ били навикли на заједнички живот с муслиманима. То досељавање представљено је све до 1912. године, када је Беране ослобођено испод Турака.

Тип

У почетку Беране је било насеље од неколико кућица плотара покривених кровином, и прибијених у непосредној близини града. Са све већим досељавањем, варош се ширила поред пута који је водио од града. 1896. године Лим је нашоао и однео један део првобитног насеља (22 куће са муслиманским гробљем). На том месту данас се налази сточна пијаца и парк. После те поводњи варош се ширила по чврстом тлу, које Лим није могао поткопавати.

Тип Берана.

На тип вароши највише су утицали њени оснивачи Турци; стога она и носи обележје оријенталско — муслиманске паланке. Паша — оснивач утицао је на распоред кућа те су две главне улице праве и широке 15—20 метара, а у свему се другом огледају одлике муслиманске вароши; Беране је са одвојеном чаршијом у средини, и Горњом и Доњом Махалом, које су готово изољовани делови вароши; у њима су куће за становање.

Данашње Беране има две уздужне и праве улице од којих се споредне зракасто разилазе, и прелазе у ћорсокаке. Готово на средини вароши је Горњоселски Беглук, где сељаци продају своје продукте, особито дрвенарију: чабрице, каце, бачве и друге израђевине. У средини

вароши су чесме које истичу у јаким млазевима. За време турске владавине на средини главне улице био је и шедрван — доста велика кућа са чесмама и диванама за седење. Од свих чесама спроведени су канали кроз варош; они су покривени, а раније су били отворени јазови.

Рекли смо да су куће у почетку биле бедне; али се привредним напретком старе плотаре, покривене кровином, замењују са чатмарама покривеним шиндром. Поред тога направљено је неколико кула од камена. Дућани су били ниски, са ћепенцима; они су сконцентрисани у главној улици, док су занатлијске радње биле у споредним.

Православно становништво било је настањено поглавито у Горњој Махали, а имало је кућа и у центру,

Привреда и саобраћај

Од постанка Беране је било седиште кајмакама, а због граничног положаја и честих буна још и седиште врло знатног гарнизона. Све је то изазвало већу потрошњу, а с тим у вези и већу продукцију и промет. Али напредак Берана почиње тек са утврђивањем границе између Турске и Црне Горе. До тада је Беране одржавано као војничко насеље, а од тада се развија у њему привредни живот. Природни и економски фактори тек су тада могли утицати на напредак вароши, јер се православни народ помирио са турском влашћу. С друге стране, муслиманско становништво из околних крајева, који гравитирају беранској котлини, добило је слободније кретање. Сви производи из околних села, па чак и из удаљених области, сношени су на беранску пијацу, јер је она била једина за врло пространу област. Последице су тога мешања, поред привредног напретка, и прилагођивање муслимана и православних једних другима.

Гранични положај био је од великог утицаја на развитак Берана. Пре свега граница је секла природну и економску област Берана. Горњи Вasoјевићи и плавско-гусињска област били су одсечени граничном линијом, која је залазила прстасто и стварала економску зависност граничних крајева; то је доносило врло честе размирице. Због тако смањене економске области Беране не би могло напредовати, да није постало гранично место. Као гранично место Беране је играло улогу посредничке вароши; преко њега се кретао цео промет с једне стране између источних, и богатијих, а с друге између западних, и сиромашнијих крајева. Али је и овај промет био ометан тиме, што су ови крајеви припадали двома државама.

Цео саобраћај кретао се доста рђавим путевима, који су служили само за караване. Пре 1912 године, Беране је одржавало најаче трговачке везе с околином Новог Пазара, куда је водио и стари зетски пут. Пештер је богат стоком и сточним производима, а Беране је најбоља пијаца. На њу су долазили трговци: Скадрани, Подгори-

чани па чак и Дубровчани. Због личне несигурности ови трговци нису смели залазити у унутрашњост, те су берански трговци ишли у Пештер и остале удаљеније крајеве; то је изазвало богаћење трговаца у Беранама, и досељавање сеоског становништа. И сами власници дотеривали су стоку на пазар који се држи суботом. Беранска пијаца је била трг за стоку не само из беранске околине, Бихора и Рожја, него и за велики део Пештери. Због оваквог положаја Беране постаје сточни трг на који је пазарним даном долазило 2 до 3 хиљаде грла говеда и коња, а много више оваца и коза. Због плодности околине, Беране је било и житна пијаца; али, и ако је жетва доста обилна, ипак је дотеривано жито из Пећи. Пре 1912 године жито из Пећи дотеривали су Малисори и Рожајци, јер православним није био сигуран пут; потрошачи су били из Црногорских Брда: Васојевића, Колашина, Братоножића и т. д. Берански трговци су се даље богатали на разне начине. Једни су куповали десетак од државе, а други су за време јефтиноће куповали жито, и сипали у амбаре па га продавали кад скочи цена. Близина границе учинила је да се трговало и кријумчарењем, особито са дуваном и ракијом. Богатство у стоци и планинској дивљачи повлачило је трговину са крзном и сточним кожама. Трговци су за мале цене куповали сирове коже и крзна, и преносили их караванима за Косовску Митровицу, Скопље и Солун. Отуда су дотеривали со, гас, шећер и други еспап; потрошња је најпре била ограничена на гарнизон и чиновништво, а доцније се проширила и на сеоско становништво.

Балканским ратом 1912 године Беране је ослобођено испод Турара, и са променом политичких прилика наступила је нова фаза у његовом развоју. Уклањањем границе, Беране је добило своју природну економску област. Налазећи се у средини простране и плодне области, која њему гравитира, Беране је добило значај главне вароши у лимској долини; све варошице горњег Лима леже на једној комуникационој линији, а централни положај заузима Беране. Те промене учиниле су да се из основа и нагло измени физиономија и живот вароши. Прво је настала промена у становништву. Муслимани, који су сачињавали главну масу, нагло су се исељавали, услед верског фанатизма и бојазни од освете. Одсељавали су се у вароши где има више муслиманског света, као у Пећ, Нови Пазар, Сарајево, а највише Турску. Муслиманска имања покуповали су чиновници и имућнији сељаци. Са променом становништва почео се мењати и живот вароши. У првим годинама варош је опадала услед досељавања сељака, који су собом донели и сеоски живот; а тај застој трајао је врло кратко, и затим се нагло осетио напредак. За последњих 14 година од ослобођења Беране је скоро изгубило свој ранији тип. Главни део вароши, најстарији, нагло губи све турске црте. На место ниских кућа од слабог материјала подижу се нове, од цигље и камена, на два и три спрата. Даље се подиже један сасвим нови део вароши, у продужењу главне улице,

дуж друма Андријевица-Беране; овај је део од 1918 године порастао за 400 метара, а у скорој будућности везаће се са селом Пешцима. —

У главној улици сконцентрисане су главније радње: хотели, кафане, радионице и дућани. Ареми, на десној страни Лима, задржали су тип турске махале; они су у страни од главне комуникације, дуж које се подиже нови део, а сем тога њихови садашњи становници јесу сељаци, који се занимају поглавито земљорадњом. Најбоље су се развили они занати, који су одговарали потребама становништва, као ковачки, лимарски, мутаџијски, калајџијски и златарски. Све су занатлије пореклом из вароши где су били развијени занати, из Пећи, Призрена, Бијелог Поља, Скадра и других места. Са иселјавањем муслимана многи су од заната опали, као златарски, бојаџијски, папуџијски и пушкарски, јер нове прилике условљавају друге занате. Готово нема ни једног заната који није заступљен у Беранама, а најнапреднији су: обућарски, кројачки, браварски, ковачки, лимарски, столарски и хлебарски. Данашње занатлије су из млађег нараштаја који придоласи са села, јер сељаци, који су до сада гледали на занат као на презрен посао увиђају његову корист и дају своју децу на занат. Садашње занатлије су већином са стручним спремама и сачињавају добро организовано еснафско удружење.

Због развијеног воћарства у околини, највише се тргује ракијом. С тим је у вези и велики број кафана у Беранама, које отварају до-сељеници са села; они друге занате не знају, а овај им чини прелаз од сељачког ка варошком начину живота.

Беране је изгубило важност пређашњег сточног трга, јер сада није гранично место; поред тога осећа се и економски застој пошто Скадар, Подгорица и Дубровник не „вуку стоку“. С друге стране, сточарство је потиснуто земљорадњом у више регијоне. Али и поред свега Беране је најбогатија житна и сточна пијаца у целој лимској долини; оно је после ослобођења постало трг за врло пространу и економски развијену област. Бихор и беранска жупа дају жито и воће, а Горња Села и планина стоку, сточне производе и дрвене изређевине, које Жупљани и Бихорци купују. Беране је, дакле, трг између планинско-сточарског и пољско-земљорадничког становништва.

Данас Беране има највећи саобраћај са Подгорицом, Пећи, Новим Пазаром, а од скора и са Сарајевом. За Подгорицу се извози жито, ракија, стока, и сточни производи, а увози сђ. Пре 1912. године Беране је увозом било упућено на Косовску Митровицу; доцније оно прелази на Сарајево, одакле се дотерује колонијална роба. Увоз Берана се врши из Сарајева, Митровице и Подгорице, јер нема израђеног пута који би имао преимућство. Најприроднија његова веза била би лимском долином за Сарајево.

Беране је врло младо насеље, и за кратко време доста се брзо развијало; тај се развитак нагло осећа после ослобођења. Беране је имало: 1867 године 110 кућа и 400 становника, а 1909 године 500 кућа

и 4000 становника. Пре 1912 године, већину становништва чинили су муслимани; православних једва ако је било десетина од укупног становништва. После ослобођења овај се број знатно мења у корист православних. По најновијем општинском попису из 1926 године, Беране има 450 домова и 3400 становника од којих на православне долази 371 дом, а на муслимане 179.

Ово рашћење и опадање становништва у вези је са досељавањем муслимана пре и исељавањем после рата, а с друге стране досељавањем православног сеоског становништва и чиновника. Као што је речено, досељавање становништва је у последњим годинама врло знатно, јер просечно износи 3⁰/₀, а прираштај ново сазиданих кућа 5 до 6 годишње. То досељавање долази поглавито из области проширене економски после 1912 године, већином из Горњих Васојевића, и из села беранске околине. Сем тога Беране је привлачило велики број чиновника, јер је постало административни и просветни центар доста стране области. У њему су: виша државна гимназија, учитељска школа, болница, женска радничка и трговачка школа. Све је ово чинило да Беране постане и чиновничко место и да изазове већу потрошњу, полет за трговину и подизање кућа као и других хуманих установа. Будући развитак Берана знатно ће потпомоћи богатство његове околине у природним производима, у шумама, каменом угљу и воденој снази. А када се израде и путеви Увац-Беране, Косовска Митровица-Беране и Нови-Пазар-Беране, Беране ће постати важан саобраћајни чвор; тиме ће се такође убрзати његов напредак.

Милисав Лутовац.

RÉSUMÉ

Б Е Р А Н Е

La ville de Berane est située dans le cours supérieur de Lim, au milieu d'un bassin fertile et bien protégé par les montagnes, mais qui possède, grâce à des cols de passage peu élevés, de bonnes communications avec les régions voisines. Le bassin de Berane est situé entre deux régions géographiques différentes, d'une part le Monténégro karstique et pauvre à l'Ouest, d'autre part la région fertile à l'Est de Lim, à l'Est. Une pareille situation était propice pour le développement d'une ville. La ville actuelle de Berane a été fondée par les Turques en 1862, mais avant il y existait au Moyen Age la ville de Budimlje. Cette dernière ville n'a pas pu se maintenir, les nouvelles conditions réclamant une ville nouvelle. C'est bien grâce aux nouveaux besoins que la ville de Berane s'est développée, comme centre de la région et noeud des voies de communication. On peut distinguer trois phases dans le développement de Berane. Pendant la période depuis la fondation jusqu'à 1878, l'année où la frontière entre le Monténégro et la Turquie a été fixée, la ville de Berane a été une petite localité mili-

taire, dans laquelle sont venus se fixer quelques artisans des villes voisines. Depuis le moment où la frontière fut fixée, Berane devient une ville de frontière commerciale, par laquelle passait toute l'exportation de la Turquie pour le Monténégro. Berane devient rapidement le marché aux céréales et aux bestiaux pour les vastes environs dont elle attire la population musulmane; cependant, comme la frontière coupait la région économique naturelle de Berane, la ville ne pouvait pas atteindre son développement complet. La troisième phase du développement de Berane commence avec sa libération en 1912. L'ancienne frontière disparaît alors, et la ville devient le centre principal pour les parties supérieure et moyenne de la vallée de Lim. Les nouvelles conditions ont entraîné les changements dans la vie de Berane. La population venant des villages afflue rapidement, et la ville s'élargit dans la direction de la route principale. La ville ancienne, avec *čaršija* (marché) et les *mahalas* (groupe de maisons apparentées) commence à changer de physionomie. Les pauvres maisons en torchis (*čatmara*) et les boutiques avec devantures (*čepenci*) cèdent la place aux bâtiments nouveaux, bâtis de matériaux de construction modernes; les métiers, répondant aux besoins de la population actuelle, se développent. En outre, les contrastes entre le bassin au caractère agricole et fruitier, et les villages de montagne qui s'occupent de l'élevage, font de Berane un marché important pour l'échange de leurs produits.

Milislav Lutovac.